

Милица А. Кандић¹

Универзитет у Крагујевцу

Филолошко-уметнички факултет

Центар за научноистраживачки рад²

<https://orcid.org/0000-0001-7586-2615>

ИСТОРИЈСКО-МИТОЛОШКИ АСПЕКТ И ИСТОЧЊАЧКА ТЕМАТИКА ПОЕЗИЈЕ ЈОВАНА ИЛИЋА³

Истраживање предочава два битна аспектa поезије Јована Илића: историјско-митолошки и источњачку тематику. Ово су само неке од бројних тема Илићеве лирике које су обележиле његово песништво. Предочена два аспекта раскривају нове перспективе проучавања и показују вишеслојност и вишесложност Илићеве лирике. На овај начин, проучавајући из наречених перспектива, показује се уједно и везу његове поезије са народном књижевношћу која је, такође, поред бројних утицаја и узора, подједнако била значајна за Илићево песништво. Истраживање историјско-митолошке и источњачке перспективе предочава новитете које је песник уносио у своју поезију чинећи га тако специфичним и препознатљивим, иако га многи проучаваоци књижевности сматрају скрајнутим, посебно када се у обзир узму главни представници српске књижевности романтизма.

Кључне речи: Јован Илић, романтизам, поезија, историја, историјски аспект, митологија, митолошки аспект, источњаштво, оријент

1. Уводна разматрања

Песник Јован Илић јесте неправедно скрајнути стваралац који означава сам почетак романтизма (крај сентиментализма) и период пре Бранка Радичевића. Када се спомене име овог песника, читаоци, тумачи и познаваоци књижевности најчешће имају асоцијацију на његовог сина Војислава Илића, једног од зачетника поезије модерне у српској књижевности. Он је песник који је за многе проучаваоце књижевности остао непознаница, те се стиче утисак као да је измакао њиховом критичком перу, иако су ауторови утицаји и те како видљиви, посебно код прве генерације песника романтизма (Бранко Радичевић, Јован Јовановић Змај). Различите животне, друштвене и историјске околности и сусрети са људима усмерили су га и пробудили тенденције које се запажају и у његовом песништву. Сходно његовим песничким преокупацијама извршена је и подела песама, али у оквиру тих група

¹ milica.kandic@filum.kg.ac.rs

² Истраживање спроведено у раду финансирано је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор о преносу средстава за финансирање научноистраживачког рада истраживача на акредитованим високошколским установама у 2025. години број: 451-03-136/2025-03/ 200198.).

³ Овај рад је део текста „Јован Илић: заборављени песник романтизма”, ауторке Милице Кандић, који је прилагођен форми часописа.

не постоји стриктна дистинкција, зато што се у оквиру једне тематике проналазе различите варијације тема и међусобних укрштања. Оваква напомена омогућава читаоцима увид у комплексност тема Јована Илића, песничку ерудицију, свестраност, свест о сопственом народу и свесловенству, упућеност у песничку свест о познавању источњачке и народне књижевности и начинима на које песник такве теме инкорпорира у сопствено песништво, те и о историји, људима и догађајима који су од пресудног значаја за земљу песниковог стварања и живљења. Читаоцу ће онда бити јасно да се теме не могу диференцирати између себе, већ да се у њиховом преплету остварује једна хармонија и велика целина која обухвата читав период Илићевог живота и стваралаштва. Такође, треба истаћи да је Никола Грдинић (2024: 39) у свом раду „Источњаштво Јована Илића и зачеци модерне” извео поделу песничког опуса Јована Илића на два периода:

„од четрдесетих година до 1870, и од 1870. године до деведесетих година. [...] Прва половина XIX века је време велике разноврсности у тражењу пута изграђивања националне културе у књижевности: асимилацијом страних узора, угледањем на усмену књижевност, или прожимањем та два. [...] У другом делу рада, у периоду од седамдесетих до деведесетих, разликују се две развојне етапе, с вододелницом у 1880. години. У првој, Илић револуционарно мења књижевну елокуцију: постаје песником модерног језичког израза. Уводи неметрички стих, тежи звучности песме наспрам значења, и естетизацији форме. Изграђује нови модел песме с историјско-митолошком тематиком која се алузивно односи према друштвено-политичкој стварности.”

Четрдесетих година, Илић је, попут многих других узора, као што су Мушички, а нарочито Сима Милутиновић Сарајлија који му је, између осталог, био добар пријатељ и велики поштовалац његове поезије, писао дидактичку, сентименталистичку поезију по угледу на немачку поезију (уп. SKERLIĆ 1966: 239). Песме религијске и дидактичке тематике чине најпре први период Илићевог стваралаштва, где се назире пређашње, класицистичке тенденције његовог песништва, које су биле присутне у најранијим песмама (песме: „Једином”, „Опредељење човека у чувственом свету”, „Молитва”, „Мисао у ноћи”, „Алах Икбер”, „Десет заповиједи Божјих” и бројне друге). Траг тог утицаја остао је неизбрисив током читавог његовог стваралаштва, те се често критичари питају који су заправо песникови узорци све били. Било како било, ти утицаји су многобројни и указују на чињеницу да је Илић изузетно сложен стваралац, те да се његова дела не могу једнострано и упрошћено посматрати, већ се са пуном пажњом и посвећеношћу може открити много тога, а посебно се не може свести само на песника чије је усмерење ишло само ка народној поезији.

2. Јован Илић: између митолошког и историјског

Поред занетости идејом панславизма, 1847. године у алманаху „Славјанка”, осетан је и утицај немачке романтике и српске народне поезије, а младе песнике попут Светозара Милетића, Павла Поповића Шапчанина, Јована Илића и Јована Ђорђевића одушевљавале су српска прошлост, нарочито устанци у Србији (уп. РОДОВИЋ 1968: 26). Такође, Илића су занимали историјски догађаји и околности,

личности и промене које су се у друштву одвијале, а његова поезија их у великој мери и бележи. Илић је песник који, поред историје, у великој мери познаје филозофију и митологију античке Грчке и Римског царства. Ово су такође остаци класицистичког учења које је обележило његову младост. Тако се у Илићевој поезији запажају митолошки елементи грчке и римске митологије, али се присуством вила и других фантастичних бића препознају и словенска митологија, затим легенде и бројна предања која су уткана у поезију уз песничко романтичарско преобликовање. Митолошка тематика, поред источњаштва, јесу назнаке Илићевог каснијег песничког усмерења које ће се тицати народне традиције јер ће она бити једна од његових главних преокупација до самог краја стваралаштва. Но, чести су елементи које песник преузима из грчке и римске историје од којих ствара своје велике песме попут: „Прометеја”, „Постања људи”, „Рим стрепи”, „Акциум” (уп. SKERLIĆ 1966: 240).

Песма „Акциум” јесте митолошко-историјске тематике, где у преплету историјских догађаја и личности, и митолошких бића песник износи исход битке код Акцијума где је Клеопатрин љубавник Антоније убијен. Песма обрађује место сукоба Октавијанове војске са Антонијевом. Клеопатрина војска се повукла, што је Антоније сматрао издајом, због чега је он био поражен и предао се Октавијану. То је заправо једна од легенди и књижевних обрада за које се Илић определио, али историјска чињеница је говорила о нужности напуштања Акцијума од стране Клеопатрине војске која је морала да сачува своју државу. Песма такође сведочи о митској лепоти владарке која је поистовећена са симболом ватре, жара, њена представа и сама фигура владарке је еротизована – она је окупана златом, самим тим поистовећена је са соларним божанством. Лепота владарке је толико велика да задивљује и самог Амора, она је најдражи рајски цвет.

„Нек’ проспе дражи
Пламено око њено:
»Ено је, ено!«
Ори се трубни глас,
Кроз свијет вџа.
У злату трепти галијета,
Огањ, ватра,
На њој се вози царица св’јета,
Клеопатра!”
(ILIĆ 1854: 200)

Овакав лирски тренутак укршта се са песниковим наративизовањем догађаја. Поред тога, присутни су и Херкул, Аполон, Марс који је безуспешно штитио свог миљеника Антонија. Илић на веома вешт начин отпочиње песму мотивом Херкула коме треба однети преслицу и тако песму и окончава (Илићева алузија на мит о Херкулесу који носи преслицу и вретено како би отишао на посело лидијске краљице Омфале). На почетку ће Клеопатра послати да Антонију Херакле преда преслицу као наговештај почетка рата, а онда, када се догоди издаја, он ће јој ту преслицу и вретено вратити. У центар догађаја постављена је издаја и божанства којима се јунак исповеда, док је реминисценција на догађај битке окосница и служи

као подлога за развијање нареченог мотива.

„»Богови, видјесте л’ жену... ону?
Она ме уби! Она...
Оде, гле!
За њом ми оде живот, слава, све,
Оста ми душа бона:
О како је без ње пусто све!
Живота немам,
Моћи немам
Да живот себи узмем ја.”
(ИЛИЋ 1854: 201)

Јован Илић је о песми „Рим стрепи” написао кратку упутницу на историјски догађај где је Рим пред налетом Ханибала био у опасности. Такође, говорио је о његовој стратегији и јачини војске, што је заправо добра подлога читаоцима који ће у самој песми моћи да рашчитају и да стекну представу о каквом импозантној личности је заправо реч. Занимљиво је и неочекивано да ће песник из читаоачевог хоризонта изместити Рим и представити га као жртву, а да ће у средишту бити управо Ханибал. Но, уколико се вратимо на *Илићев речник*⁴, биће нам сасвим јасно да је тако нешто потребно да се догоди како би Рим због свог гнева и греха морао бити кажњен. Овде су историјском тренутку придружени и митски, али и религијски елементи. Митски, када је посредни говор о Ханибалу, његовој снази и величини.

„Над с’једим Алпом силан се орџ диже.
Над гордим Римом помамљен вихор бјесни
Од Алпа већи,
Тврђи од ст’јене тврде,
Осветне Картаге син
Ето га иде.”
(ИЛИЋ 1854: 202)

На овом месту историјски догађај се граничи са митом, можда чак и са предањем, али свакако не треба заборавити ни уметничку, песничку обраду мотива и јунака песме кога је поставио у средиште. Ханибал је овде посматран као неко ко треба да казни Рим јер су се греси намножили. Италију песник назива колевком славних ратника и настанком царства, чинећи тако дистинкцију у односу на Рим.

„Над гордим Римом помамљен вихор бјесни?
Ври земља,
Небо трепти,
Јаук и лелек у један грме глас:
»Hanibal ante portas!«
Рим стрепи!
Дркћи, о горди Риме!
Од гњева силног у мору гр’јеха свог,
Грјешниче, тони!”
(ИЛИЋ 1854: 203)

⁴ Видети детаљније у издању Јован Илић: *целокупна дела* из 1854. године.

Алпи јече, дрхте, ведро небо се ломи, то су све начини да се ослика пад Рима, стрепња пред неминовношћу нестанка једног царства које је некада било оличење части, величине империје у њеном пуном сјају. Сада је Рим на заласку, тачније нестанку, и у тим последњим тренуцима, када Ханибалова војска пробија последње одбрамбене снаге Рима, становници се присећају славне прошлости и чини се као да разумеју разлог сопственог пада.

Песма „Прометеј” у својој суштини чува мит о Прометеју који је, побунивши се против воље богова, људима донео ватру. Трагика овог јунака лежи у томе што је пострадавао због побуне, не знајући шта људи заправо раде и да из дана у дан постају све гори (в. Прометејев излазак из пакла у *Илићевим џумачењима особних имена и назива*). Сам почетак песме описује Прометејеву појаву у виду сенке који се налази у подземном свету.

„У бл’јеску Олимпа светог
Пред зором богова силних
Кô црна ноћ
Трепти сјен.”
(ILIĆ 1854: 195)

Али затим, он ће из тог света изаћи, избавиће га, међутим, поучен сопственим грешкама увиђа сагрешење и за шта је кажњен и по томе он одступа од пркосних Титана какве познајемо у митологији и књижевности. Њему је Илић подарио ту човеколику црту да попут покајника и мученика чежне за Олимпом са кога је прогнан, збачен у блато и прашину ништавности. Том уметничком трансформацијом Прометеј дива близак обичном човеку, самим тим истакнута је и дидактичка поента песме о томе како је тај грех оставио неизбрисив жиг на његовом лицу. Међутим, песма чува култ бога Зевса и његову појавност у виду грома, пројављујући тако гнев због Прометеја који је дошао гоњен грехом да моли за опрост. Његова величина и боголика фигура добијају на јачини приликом обраћања јунаку кога унижава, сматрајући да нема права на повратак на Олимп.

„Силан кад небом грмну
Бог над свима,
Зевс,
Кад гњевом силног
Ускипје сиње море,
Потамњеше небеса сјајна,
Заниједи ад,
И јеком јекну,
И у прах паде
Св’јет д’једни,
Мрав.”
(ILIĆ 1854: 196)

Наставак мита о Прометеју који обзнањује свој излазак из пакла и креирања људи, затим и слављење Зевса чиме ће се песма окончати. Песма најпре започиње митом о псима Керберима, чуварима пакла и раскривањем титанске природе Про-

метејеве, који ће неким чудом бити ослобођен. Од тог тренутка, тамне слике Хада бивају замењене рајским пределима Олимпа и лепотама којима се сам Прометеј неизмерно диви захваљујућу на подареној слободи. Међутим, он није у потпуности ослобођен представа из пакла, тамне мисли стварају поданике пакла: Сотону, Фурије, демоне, Химеру. Његова џиновска, титанска природа помогла му је да побегне:

„Лети кроз силне метеоре
Прел’јеће брда, горе,
Језера, р’јеке море,
Прометеј, Уранов син,
Ко паклен џин!”
(ИЛИЋ 1854: 257)

Пре самог избављења разоткривају се разлози његовог ослобођења, а то је стварање нових људи у које је Прометеј пре сагрешења толико наде полагао. Но, пре обзнањења тог тренутка, читаоцима се пакао и даље приказује због његовог проклетства осуђен је да се мучи и да га демони прогоне. Ту је такође приказан и тренутак искреног покајања Прометејевог да би након тога био ослобођен. Песма обрађује мотив постања света који креирају Зевс и ослобођени титан који најављује настаanak савременог доба, прелазак у ново време у односу на Зевсово. Такође наговештава да је било потопа који је Зевс пустио не би ли казнио људе, што га у неку руку изједначава са хришћанским Богом. Након тога, када се свет очисти од греха, Прометеј ће од блата моћи изнова да креира свет, тј. обличије света, али ће им Зевс удахнути душу и живот у тела, где ће га сви поново прославити као творца.

3. Источњачке боје и иновативност тематике Јована Илића

Боравећи у Реснику, у околини Београда, Јован Илић је имао прилике да буде у близини турских породица које су му биле у комшилуку, где се упознао са источњачком тематиком слушајући лирске песме на турском и персијском језику. Он је песник који је у наше песништво увео источњачке теме, на један нови начин, и то тако што их је другачије интерпретирао и инкорпорирао у своје песме. Наречена тематика биће једна од Илићевих главних песничких преокупација која ће чинити значајан део његовог стваралаштва (песничка збирка „Дахире” је скуп песама такве тематике). То су најпре песме ведре, шаљиве, љубавне тематике које су због своје обраде другачије од осталих, пређашње написаних песама. Оригиналност и необичност огледају се најпре у различитим проблемима који су предочени као шаљиве доскочице помоћу којих се осликавају различите теме друштва. Илић код нас уводи сараје и хареме, ђулистане који својим мирисом опијају, мирисе и боје, мелодију којима осликава личности, њихову филозофију и судбине људи са којима се поистовећује. Поред тога, његова поезија доноси и: Кадике, Зејнабе, Зејре, Ејше, Мејре, шедрване, булбуле, шејтане, калифе, дервише, мерџан-башче, ђулистане и слично (уп. РОРОВИЋ 1985: 160). Он кроз различите песничке форме креира и изнова рекреира свет севдаха, љубави и заноса чувајући тако од заборава древну источњачку поезију и то кроз слику, боју и звук. „Абассах” је типично романтичарска балада, „Бисмиллах” је лирска поема са елементима драмске форме, а „Караван” има развијену драмску форму, те се источњачки колорит најпре огледа у дија-

лозима и сценским призорима јунака (уп. POPOVIĆ 1985: 161). Често Илића, због његове склоности ка подражавању и изналагању сопственог правца стварања, називају мање или више успешним подражаваоцем народне књижевности. Али оно што је неоспорно јесте да он у великој мери користи народну књижевност као један од израза сопственог песничког бића и да је приближавање источњачке књижевности народној заправо песничко поистовећивање са тематиком коју преиначује, те се испољава као тежња ка указивању на сродности и блискости одређених феномена без обзира на то што су потекли из друге књижевности. Неке од тих песама су „Дилбер Ана”, где је Илић веома вешто умео да погоди складност и лепоту народне лирске песме, почетак „Пембе Ајше” чине инкорпорирани ставови из народне књижевности, док песма „Бисмиллах” обилује турцизмима те се због тога не може читати без *речника* (уп. SKERLIĆ 1966: 241). Треба напоменути да су турцизми у већој мери код Илића коришћени са намером да се постигну музикалност стиха, шаљив тон, игривост, рима којом се најбоље осликава и дочарава источњачка тематика. Још једна битна карактеристика његове поезије јесу асимиловани слика и музика, те доја, ритам и тон, међутим без преображајне моћи као што је то случај са Његошем и Радичевићем (POPOVIĆ 1985: 158). Поповић (1985: 158) Илићеву народну поезију види превасходно као фолклорну, док Радичевићеву и Његошеву перципира као новију, са већим тенденцијама ка европском романтизму, док су сонети нешто успелија форма (одмереније слике, али уже у експресивно-емоционалном значењу) који подсећају на дубровачку поезију. Но, многи тумачи његове поезије, попут Славољуба Ђинђића и Јована Скерлића рећи ће да је музикалност речи зарад постизања мелодиозности стихова остварена науштрб мисли и садржине саме песме. Али, свакако да Илић приликом писања песама показује и изузетно познавање источњачких митова и легенди, предања, теорија, културе, мотива према којима се увек критички односио, с обзиром на то да је пажљиво бирао шта ће преузети као тематско-мотивски оквир, окосницу или пак централни мотив песме. Он је, показујући такво знање и критички га сагледавајући, заправо могао преузети и уклопити у своју поезију елементе којима ће најбоље постићи поетски ефекат.

Једна од песама коју смо сврстали у предочену групу јесте „Дилбер Ана”. То је песма која посредством имагинације природе осликава лепоту девојке поредећи је са белом ружом, бисерном витом граном, алемом, драгим каменом, златом. Но, ово није типична љубавна песма у којој се двоје заљубљених састају, већ се под окриљем природе дешава нешто сасвим супротно: уместо да предели буду идеални као са почетка песме, песник сада истиче да је извор-вода пресакнула, а бела ружа увенула. На тај начин песник изводи поређење да ће и Ана увенути попут руже, али и као што вене срце лирског субјекта, говорећи тако и о окрутној лепоти девојке, не о смерности и скрушености како се на почетку песме кроз бројна поређења могао стећи утисак.

„Кад ујутру зора свану,
И румено сунце грану,

Извор-вода усанула,
Бела ружа увенула!

...

Ти си, Ано, ружа бела,
Ружа бела и весела.

Увенуће лице твоје,
Кô што вене срце моје!”
(ILIĆ 1854: 143–144)

Лирски субјект истиче огорченост због тога што му је љубав неузвраћена, али исто тако, запажамо да је једна таква лепота способна да разори и најтврђа срца. Измештање из идеалног простора указује на необичност ситуације која се ставља у центар песме, поред источњачких мотива лепоте девојке, где и сам назив дилбер указује на лепотицу, девојку изузетне лепоте. Источњачки мотиви наглашавају и онеобичавају описе, дајући им живост и разиграност, али истичући и еротични моменат очараношћу и занесеношћу једном таквом лепотом, која се не може докучити, јер као да није са овога света. Наредна песма сличне тематике јесте „Пембе Ајша” песма-исповест о љубавним јадима двоје заљубљених којима не дозвољавају да буду заједно. Песма започиње Ајшином, а завршава исповешћу пашиног сина и закључком да је њихова љубав толико јака да се у корист ње одриче владавине да би био са њом. Пембе Ајша говори о својим јадима које ни са ким не сме да подели: она је обећана за човека кога не воли. На овом месту, као и у многим другим песмама, запажа се близина љубави и смрти када девојка седи на прозору и тугује, налазећи се у граничном стању између ероса и танатоса. За разлику од типичних романтичарских ноћи, које су доба тајних састанака и рађања љубави, Ајша не може спавати због своје туге. Али она није обична девојка, одметнувши се у хајдуке она се успротивила мајци, самим тим и читавом патријархалном систему који подразумева уговорене бракове. Ова песма обрађује, иако само оквирно, тему девојке-хајдука, побуњеника који преузима мушку улогу да би остварила оно што жели. Међутим, девојка тамо упознаје пашиног сина у кога се заљубљује, где се истиче и еротски моменат цепања одеће у љубавном заносу, чиме се заправо одступа од модела узорне и смерне девојке, која би, уколико посматрамо и следимо образац народне књижевности, већ била удата за недрага. На овом месту запажено је како се мотив из народне књижевности о двоје заљубљених, који су обећани неком другом и не смеју бити заједно, уклапа у источњачку књижевност, али се и прати Илићева трансформација тематике и уметничка обрада као новитет. „Зејнаби”, даље, описује фаталистичку моћ жене и њених очију. Снага тих очију је толика да се свет заврти, памет помути, чак и изгори од севдаха, што је још једно указивање на еротски тренутак у Илићевим песмама. То само говори о погудности лепоте, али треба напоменути да постоји и мотив јунака који је зарад њих спреман да преброди све препреке и да се чак и сукоби са царем. Такође, оне су небески, бескрајни простор маште и жеља лирског субјекта, баш као што је то био случај у песми „Дилбер Ана”.

„Лијек” је песма необичне тематике која говори о народним веровањима, магији и љубавним мукама. Лирски субјект није свестан да је заљубљен, те он од врачаре Кате, баба Доде и хаџике тражи помоћ, не би ли му оне рекле шта је узрок његових јада и несанице. Три врачаре подсећају на три Суђаје, но оне га ипак

уверавају да је магија стварна и да се чини и враџбине (љубавна магија) могу разбити само пољупцем вољене особе. „Помињањем врачара уводи се мистицизам, што сведочи о трансцендентној природи љубави” (ЈОКИЋ 2024: 95). Песма верно осликава народно предање о нечастивим бићима која ноћу долазе и походе човека, али исто тако и скептичност према магији, затим разне ритуале попут онога са чинијом у којој види лик своје драге (у извесном смислу указује се на љубавну магију где младић види своју вољену у води која је одличан медијум за спровођење обредних радњи и враџбина) и савет врачара који би окончао његове бољке – да не леже у кревет док девет пута девет пута не пољуби своју драгу која је заправо лек за разбијање љубавних чини или магије.

„Одох, тужан, врачарици Кати,
Тјерах коња у најдржем касу,
Јоште узгред баба Доду сврати’
И хаџику што дјеше на гласу.

»Де каж’те ми, ако Бога знате!
Какви д’јеси по сву ноћ ме даве,
Крхају ме, ломе, газе, млате,
Те не спавам до зорице плаве?»
(ИЛИЋ 1854: 146)

Овде се чак може говорити и о љубавној грозници услед фаталности љубави, превеликог заноса и опседнутости драгом толико да се од несанице могао разболети. Рањеност љубавном стрелом такође је присутна у песми „Ах, Љејка”, где љубав има фаталне последице по лирског субјекта, лек су, истоветно као у пређашњој песми, усне вољене, с тим што се лирски субјект не пита шта је узрок његових патњи јер зна да је то Љељо који га је својом љубавном стрелицом ранио. И овде је Љељо приказан као несташно дете које је успело да измами сажаљење и надмудри своју жртву. На овом месту такође можемо говорити о трансцендентном разумевању љубави, где се посредством димензије смрти обзнањује ватрени еротизам [стреле којима Љељо погађа су ватрене] (уп. ЈОКИЋ 2024: 95). Љељо посредством лова и вребања својих жртава, а затим и тиме што их устрељи, заправо приноси жртву љубави, приликом чега се свест погођеног мења, иако мимо његове воље. У једном ведром, разиграном тону се песма одвија, управо зато што је лирски субјект свестан ситуације у којој се налази и зна шта би за њега могао бити једини лек.

Поповић (1985: 161) песму „Абассах” сврстава у романтичарске баладе. „Абассах” указује на суровост владара који онемогућава љубав двоје младих. Илић је преузео мотив и сагледавао га са лирског аспекта, певајући о љубави која је већа од страха (уп. ЂИНДИЋ 1976: 558). Млади везир добио је златне кључеве харема калифа Харуна ел Рашида, што је заправо песникова алузија на прекршену забрану коју су љубавници морали поштовати, а то је да се до брака вереници не смеју састајати јер се због тога тада губио живот.

„На пр’јестолу калиф сједи,
Харун ал Рашид.
До њег’ сједи млад везире,

Џафер Бармекид.

»А чули ме, млад везире,
 Знаш ли ко сам ја?«
 »Ти си калиф, сунце јарко,
 Што над св'јетом сја!«
 (ИЛИЋ 1854: 204)

У центру ове тематике јесу онемогућена љубав и тајни састанци који су подједнако присутни и у народној књижевности, а приметимо да је то случај и са овом песмом источњачке тематике. Илић је представио моћ владара, његову славу, величину и утицај на Багдад који је сам подигао и начинио центром науке (астрономије, математике, географије, медицине, права и филозофије). Треба истаћи да је Харун ел Рашид био стварна личност, абасидски калиф који је на престо дошао тако што је погубио свог брата Халифа услед побуне Арапа, који су желели да Харун влада, зато што је његова мајка била Арапкиња. Багдад је, поставши центром различитих дешавања, између осталог, био и место где су се причале приче из *1001 ноћи*, међу којима се налази и прича о *Харуну ел Рашиду* чије мотиве је Илић употребио као основу своје песме. Песма се од приче из *1001 ноћи* разликује у томе што је ел Рашид одмах послао везира на погубљење, док у причи то није био случај (уп. ЂИНДИЋ 1976: 558). Такође, скрећемо пажњу на то да су стварне личности биле Абасса(х), сестра Харунова и једна од особа којима је калиф веровао највише, поред паше (коме у песми није наведено име, али се, према историјским чињеницама, он зове Џафар). Међутим, историја говори да је његова сестра тајно родила дете Џафару, што у песми није обрађено, али јесте чињеница да је паша изгубио живот када је калиф сазнао за њихове тајне састанке и остварену љубав. Ова песма показује колико је Илић познавао историју и источњачку културу и књижевност, али и како је песник обрадио мотив онемогућене љубави са несрећним крајем због непоштовања забране, која је присутна и у народној књижевности. Опевани догађај јесте део легенде, која своје место проналази и у арапским летописима, што је даље послужило као тема за једну од најлепших прича *1001 ноћи* (уп. ЂИНДИЋ 1976: 557). Уметничка обрада губитка живота бива обрађена тако да везир својевољно жртвује себе зарад љубави према Абаси, поред тога што он сам проговара и обзнањује љубав, док у историји није случај, јер су састанке држали у тајности. Ова песма јесте један он најбољих показатеља тога како је познавање Оријента и источњачког света омогућило песнику да изрази сопствени поетски доживљај (уп. ЂИНДИЋ 1976: 558).

Песма „Бисмиллах” жанровски је одређена као лирска поема са елементима драмске форме (уп. РОРОВИЋ 1985: 161). Пре него што започнемо проговор о песми „Бисмиллах”, неопходно је објаснити значење ове речи у исламском свету. *Бисмиллах* значи „У име Бога милостивог, самилосног”; то је реч којом почињу готово све суре у *Курану* (осим суре број девет) као духовна припрема призивајући и молећи за Алахове благослове у свему што се чини. Овај израз треба користити у што више животних ситуација како би верници у свакодневном животу стално имали Алаха на уму, те тако тражили његову помоћ и благослове, затим и помоћ у фокусирању ума и срца на свете речи које се приликом молитве изговарају. *Бисмиллах* је снажан подсетник на Алахову свеприсутност, милост и вођство, под-

стичући муслимане да непрекидно траже његов благослов у свему што раде. Песма „Бисмиллах” наставља тематику харема и тога да је жена у њему рајско цвеће које га краси. Сходно томе, жена треба да борави у харему и да не излази без преке потребе. Међутим, са појавом папуча, жене су почеле излазити, што је забрањено. Један од таквих престапа који нису по *Курану*, након Еве, јесте оно на шта нас Илић упућује у својим напоменама и у песми: девојка Ејше је једне ноћи изашла по воду и целе ноћи се није вратила, њој је суђено, али ју је заштитио њен отац Мухамед. Убрзо затим, папуче су забрањене да жене не би лутале свуда, већ да би седеле у свом дому.

„Аллах у књизи пише:
»Харем је рајско цвијеће!«
Нек’ боса ханум по цв’јећу шеће,
Папуча пазар нејма више!

Папуча варди,
Шејтан гјелди!
Папуче јок,
Хаир чок!«”
(ИЛИЋ 1854: 208)

Такође, понавља се оно што је већ познато из других песама, а то је да без пристанка жене власник харема не може ући. „Кад има папуче, ђаво уђе у хануму, те скитуња којекуда, и не брине се о кући. Када нема папуче, ханума је мирна, сједи дома и тада је Божји благослов у кући” (ИЛИЋ 1854: 215). Ово Илићево појашњење најбоље сведочи о доживљају жене као чуварке огњишта, што је такође случај и са народном књижевношћу (треба обратити пажњу на то да песник мотиве из народне књижевности прикључује источњачкој тематици, посебно када објашњава појам брескве (шефтелије) алудирајући на народну песму: „Ја ћу теби једну шевтелију, / А ти мени беаз антерију!”). „Јован Илић је, с друге стране, волео звук речи, и може се рећи да је лепоту речи ценио по њеној звучности [...] да се песма гради на музичким принципима, да се ослободи свега рационалног и, да тако кажемо, литерарног аспекта, да се раздвајањем звучања и значења речи (или свођењем значењског аспекта речи на магловито наслућивање) песмом пређе на подручје које је дотле било искључиво посед музичара” (ŠOP 1982: 40–41). Занимљиво је, како је пређашње наглашено, пратити звук, мелодиозност песме која се постиже турцизмима, игривост звука као да пркоси ситуацији у песми, али уједно и сведочи о јединствености боја и слика, те утисака који се на тај начин стварају. Али, Јован Скерлић томе изналази ману због отежане читљивости, те читаоци често морају посезати за *речником* (в. SKERLIĆ 1966: 241). С друге стране, Ђинђић (1976: 556) истиче веома успелу и остварену музикалност употребљених турских речи и њихову делимичну функционалност, наглашавајући тако и блискост Илића са турским и арапским песницима истих тенденција.

„»Ах ханум, ханум,
Погледај, џанум!
Погледај на ме, бенум џанум, (2)

Мој дилбер ханум!«

Ах, Биллах тефтедар! (3)

Папуча варми, вар? (4)

Калифа селам чок,

Папуча јок!« (5)

Папуча јок? (6)

Јокмидер јок,

Зевзек? (7)

Ћит, ешек!« (8)»

(IIIЋ 1854: 209)

То се најпре односи на језичке одлике песме, где је један део написан на турском, део на српском језику што се такође истиче као спецификум. „Језичка иновантност источњачких песама (не свих) у другој етапи развоја може се тумачити на више начина: тежња ка хуморном ефекту (језички макаронизам), тежња ка звучности песме, језичко дојење ликова и простора, те синтеза источњачког и западњачког. Илић, од осамдесетих година XIX века, шири поглед с љубавне тематике усмене књижевности севдаха и дерта на исламски свет уопште” (GRDINIĆ 2024: 54). Даље, други преступ описан у песми јесте пијанство Биллаха због неостварене љубави са Едом која је од њега желела да јој крадом прода забрањене папуче. Преступници се изводе на суд и суди им се за преступе који су понајвише везани за непоштовање, тј. огрешење о верске законе. Међутим, Биллах се већ био покајао, скрушено је поштовао све законе и признао сагрешење због чега је и ослобођен, показујући да су искрено покајање наградили и калиф и Алах. У претходној песми калиф је приказан као чврста владарска фигура каменог срца, чије су реч и закон неприкосновени. У овој песми то није случај, зато што он ослобађа Биллаха и укида закон о забрани продаје папуча да не би након овог догађаја дошло до забране ношења ципела. Песма се окончава срећно, где сада Еда сазнаје вест о томе да је забрана прошла и да поново може куповати папуче. Догађај представљен у песми јесте веома необичан и упечатљив као тема, са елементима који су присутни и у народној књижевности попут бројних забрана, одбијања позива на љубав, казне, покајања, с тим што су песничка обликовања посве другачија него што је то случај са песмом „Бисмиллах”.

4. Закључак

Приликом анализирања и сагледавања корпуса Илићевих песама, никако не треба сметнути с ума тематско-мотивску разноврсност и испреплетаност које читаоцу омогућавају да боље разумеју не само контекст настанка песама, већ и време у коме је песник стварао, а да је свака његова песма једна боја живота, града, људи, нације, друштва, историје, али и романтизма, једног разумевања епохе, као и њене уметничке обраде, што никако не смемо занемарити јер се управо ту крију поједини аутопоетички ставови који желе да се одвоје од историјског и чињеничног у правом смислу те речи. Такође, не треба изоставити ни песникову инвентивност по питању увођења источњачких тонова у српско песништво, јер ће управо од њега

и започети експанзија таквих тема у српску поезију, те његово песништво представља битан искорак и отварање ка простору источњачких тема и искустава, па и доживљаја света и живота који се умногоме разликују од тема на које смо навикли да су песничка инспирација. Зато су чињенице и контексти објашњени у *Илићевом речнику* предуслов помоћу кога читаоци могу пратити основну тему, инспирацијску подлогу или мотивацију песме и трансформацију тематике која се у песми представља. Ова тврдња само указује на чињеницу да је Илић песник који је и те како свестан свега што се око њега догађало и да његове песме нису пуке забелешке, већ и дијалог, па и полемика о различитим темама, контекстима и догађајима чије бележење има функцију очувања управо тих боја, нити, тренутака који би се, да није Илића, можда заувек изгубили.

Цитирана литература

- ILIĆ, Jovan. *Jovan Ilić: celokupna dela*, Beograd: „Narodna prosveta”, 1854. [orig.] ИЛИЋ, Јован. *Јован Илић: целокупна дела*. Београд: „Народна просвета”, 1854.
- GRDINIĆ, Nikola. „Istočnjaštvo Jovana Ilića i počeci moderne”. *Književna istorija*, god. 56, br. 182 (2024), str. 39–64. [orig.] ГРДИНИЋ, Никола. „Источњаштво Јована Илића и почеци модерне”. *Књижевна историја*, год. 56, бр. 182 (2024), стр. 39–64.
- ĐINĐIĆ, Slavoljub. „Orijentalizam u poeziji Jovana Ilića”. *Uporedna istraživanja, knj. 1*, Beograd: Institut za književnost i umetnost, 1976, str. 547–560. [orig.] ЂИНЂИЋ, Славољуб. „Оријентализам у поезији Јована Илића”. *Упоредна истраживања, књ. 1*, Београд: Институт за књижевност и уметност, 1976, стр. 547–560.
- JOKIĆ, Bojana. „Transcendentni doživljaj erotskog u zbirci „Dahire” Jovana Ilića”. *Književni ESNAF – časopis za književnost i teoriju*, broj 4. Beograd: Književna radionica „Kordun” Književni Esnaf, 2024, str. 93–98. [orig.] ЈОКИЋ, Бојана. „Трансцендентни доживљај еротског у збирци „Дахире“ Јована Илића”. *Књижевни ЕСНАФ – часопис за књижевност и теорију*, број 4. Београд: Књижевна радионица „Кордун” Књижевни Еснаф, 2024, стр. 93–98.
- POPOVIĆ, Miodrag. *Istorija srpske književnosti 1, Romantizam*. Beograd: Nolit, 1968. [orig.] ПОПОВИЋ, Миодраг. *Историја српске књижевности. 1, Романтизам*. Београд: Нолит, 1968.
- POPOVIĆ, Miodrag. *Istorija srpske književnosti, knjiga II*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1985. [orig.] ПОПОВИЋ, Миодраг. *Историја српске књижевности, књига II*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1985.
- SKERLIĆ, Jovan. „Jovan Ilić”. *Epoha romantizma*. Beograd: Nolit, 1966, str. 239–243. [orig.] СКЕРЛИЋ, Јован. „Јован Илић”. *Епоха романтизма*. Београд: Нолит, 1966, стр. 239–243.
- Šop 1982: I. Šop, „Bard istočnjaštva Jovan Ilić”, *Istok u srpskoj književnosti: šest pisaca–šest viđenja*. Beograd: Institut za književnost i umetnost, str. 31–46.

Milica A. Kandić

THE HISTORICAL-MYTHOLOGICAL ASPECT AND EASTERN THEMES IN JOVAN ILIĆ'S POETRY

Summary

The study highlights two key aspects of Jovan Ilić's poetry: the historical-mythological and Eastern themes. These are just a few of the many topics in Ilić's lyric poetry that have de-

finied his work. The two aspects reveal new perspectives for analysis and demonstrate the layered complexity of Ilić's lyrical style. By examining his poetry from these perspectives, the connection between his work and folk literature also emerges, which, along with numerous influences and models, played a crucial role in shaping Ilić's poetic expression. The exploration of the historical-mythological and Eastern perspectives uncovers innovations the poet introduced into his work, making it distinctive and recognizable, even though many literary scholars consider him sidelined, particularly when compared to the major figures of Serbian Romanticism.

Keywords: Jovan Ilić, Romanticism, poetry, history, historical aspect, mythology, mythological aspect, Eastern influences, Orient